

TERMENUL *πρεσβύτερος* ȘI CONCEPȚIILE TEOLOGICE SUBIACENTE TRADUCERII LUI ÎN EDIȚIILE ORTODOXE ROMÂNEȘTI ALE NOULUI TESTAMENT

Prep. univ. drd. Emanuel Conțac

Preliminarii

Studiul de față face parte dintr-un proiect mai amplu de cercetare a modului în care au fost traduși în limba română, de-a lungul mai multor ediții ale Biblie, diverși termeni grecești neotestamentari cu încărcătură teologică semnificativă.

Primul termen din această serie este *πρεσβύτερος*, cu cele 18 ocurențe ale sale în care face referire la conducători bisericești creștini.¹ Dispute asupra traducerii lui s-au purtat, de-a lungul timpului, între catolici și anglicani, de pildă, deci ne putem aștepta să-l descoperim ca măr al discordiei și în relațiile dintre ortodocși și denominațiunile coborâtoare din Reformă. Considerăm de mare interes urmărirea modului în care a fost tradus el în versiunile românești, în special cele ortodoxe. Nu vor lipsi însă referiri și la traducerile întreprinse din inițiativa Societății Biblice Britanice, care a început să pună în circulație propria sa traducere încă din

¹ Facem precizarea că termenul *πρεσβύτερος* are 65 de ocurențe în NT grecesc: 24 în Sinoptice, 1 în Ioan, 17 în Fapte, 5 în Pastorale, 1 în Evrei, 5 în Epistolele Sobornicești și 12 în Apocalipsa, dar numai 18 dintre ele îi desemnează pe conducătorii creștini.

1838. În primă fază, activitatea ei a fost în bună măsură ignorată de Biserică, deși este greu de crezut că diferențele de traducere au trecut neobservate de ierarhiile vremii. Totuși, la începutul secolului al XX-lea și între cele două războaie, prezența unor biblii „protestante” a fost percepută ca o amenințare. Tolerarea tacită a făcut loc unor polemici vehemente și, cum se întâmplă adesea, dorința de a contracara o potențială amenințare a făcut ca reacția în sens contrar să fie excesivă.

Pentru a putea înțelege dinamica traducerii acestui termen, vom prezenta, în cazul fiecărei versiuni a Bibliei, detalii privitoare la circumstanțele în care a fost realizată. Adesea, astfel de informații se dovedesc esențiale pentru înțelegerea modului în care traducătorii au optat în favoarea sau defavoarea unui anumit echivalent.

De asemenea, dat fiind că cel mai adesea sunt folosiți mai mulți termeni pentru traducerea termenului *πρεσβύτερος*, la începutul fiecărei secțiuni vom prezenta situația echivalențelor, cu precizarea că în toate cazurile este vorba de *conducătorii creștini* din epoca apostolică

Cele 18 referințe neotestamentare studiate sunt, după cum urmează: Fapte 11:30; 14:23; 15:2; 15:4; 15:6; 15:22; 15:23; 16:4; 20:17; 21:18; 1 Tim. 5:17; 15:19; Tit 1:5; Iac. 5:14; 1 Pet. 5:1; 1 Pet. 5:5, 2 Ioan 1; 3 Ioan 1.

Pentru o bună privire de ansamblu, anexa de la finalul articolului conține un grafic care pune în evidență evoluția echivalențelor folosiți pentru cele 18 ocurențe referitoare la conducătorii creștini din bisericile timpurii.

Codicele Voronețean (prima jumătate a sec. XVI)

5 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ sunt redată prin doi echivalenți:

bătrîr (3^x), *preut* (2^x)

Așa-numitele texte rotacizante, între care se numără și în *Codicele Voronețean*, sunt considerate cele mai vechi texte în limba română. Datarea lor precisă este greu de stabilit, dar se acceptă, în general, că provin din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Textul codicelui este copia unui *Apostol* tradus în românește din slavonă, iar inițiativa traducerii lui este atribuită fie unor factori interni (necesități didactice, dorința de emancipare religioasă), fie unor factori externi, reprezentări de diverse curente religioase (bogomilism, catolicism, husitism, protestantism).²

Textul cărții Fapte este fragmentar, iar din cele 18 ocurențe care fac obiectul studiului nostru se păstrează doar 5 (două în Fapte, una în Iacov și două în 1 Petru), pe care le redăm mai jos:

Fapte 20:17 tremise întru Efesu și chieamă preuții beseareciloru.

Fapte 21:18 Toți bătrării vereră și-i sărutămu ei.

Iacov 5:14 se chieame preuții bāsearecilor, cum se rrugăcinri să facă spre elu

1 Petru 5:1 Bătrării ceia ce-su întru voi rrogu, ca bătrăinru eu și marrtor

² Mariana Constantinescu, *Codicele voronețean. Studiul filologic și lingvistic*, București, Editura Minerva, 1981, p. 11.

1 Petru 5:5 Așijdere și tinererii, supunreți-vă bătrârilor, toți urul alăltui supuindu-se.

Este extrem de interesant că din cele 7 ocurențe ale cuvântului *preuți*, toate cu fonetism *u*,³ 2 ocurențe, așa cum am văzut mai sus, se referă la „preuții băsearecilor”, iar celelalte 5 se referă la preoții iudei.

În acest caz, este de presupus că traducătorul n-a făcut decât să urmeze cu fidelitate textul slavonesc după care s-a făcut traducerea. Alexandru Gafton consideră că expresia „preuții besarecilor” nu indică existența unei valori etimologice pentru acest cuvânt, ci simpla urmare a textului tradus.⁴

Așadar, considerațiile asupra concepțiilor teologice care guvernează traducerea textelor din Fapte 20:17 și Iacov 5:14 sunt valabile în primul rând pentru textul slavon care a constituit sursa. Apare evident că acolo unde a fost vorba de asocierea dintre *πρεσβύτεροι* și *ἐκκλησία*, traducătorii au preferat să folosească de un termen care denumește o funcție prin excelență sacramentală, specifică unui context liturgic.

Praxisul coresian (1563)

10 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt redată prin trei echivalenți:

bătrîn (8^x), *preut* (1^x) *popă* (1^x)

Între numeroasele cărți tipărite de Coresi la Brașov, începând cu 1559, când s-a stabilit definitiv acolo, se numără un

³ Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, §1.3.13, p. 35.

⁴ Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române*, p. 287.

Tetraevanghel publicat în 1560-1561 și *Lucrul apostolesc*, plasat tradițional în 1563, sau, mai nou, în perioada 1566-1567.⁵ Textul acestuia din urmă a fost publicat de I. Bianu în 1930 în facsimil.⁶

Deși activitatea lui Coresi de la Brașov a fost pusă în legătură cu interesul luteranilor brașoveni pentru traducerea Bibliei și convertirea la protestantism a locuitorilor zonei, *Tetraevanghelul* și *Lucrul apostolesc* au fost traduse după texte de limbă slavonă. Prin urmare, cel mult spiritul general care a motivat traducerea poate fi considerat protestant. Textul propriu-zis, din perspectiva terminologiei folosite, este, așa cum vom vedea, ortodox răsăritean.

Fiindcă avem la dispoziție numai o singură carte (Fapte), cu un total de 10 ocurențe pentru termenul studiat, nu vom avea o imagine completă asupra utilizării lui în NT, dar vom reuși totuși să extragem câteva indicii care ne vor edifica asupra condiționărilor teologice de care are parte traducerea lui.

Termenul *bătrân* predomină ca titlu al conducătorilor creștini pomeniți în Fapte. El este aplicat celor din Iudeea (Fapte 11:30) și celor din Ierusalim, menționați de 6 ori împreună cu apostolii în cap. 15 și 16 și o dată în 21:18, alături de Iacov.

Termenul *popă* apare în Fapte 14:22, unde se vorbește de rânduirea prezbiterilor creștini de către Pavel și Sila. Traducerea sună în felul următor: „*Cu mâna puseră la popi la toate besărecile...*”

Termenul preut apare și el, în Fapte 20:17, unde textul spune „*den Milit tremise în Efes, chemă preuții besărecilor.*”

Această ultimă disjuncție – *popi* / *preuți* – s-ar putea să fie, ca și în cazul Codicelui Voronețean, rezultatul deciziei

⁵ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, București, Editura Ager, 2004, p. 32.

⁶ În lipsa accesului la o ediție critică, transliterările propuse de noi sunt adaptări simplificate.

traducătorului de a urma în mod fidel termenii omologi din textul slavon – **ПОПЪ**, respectiv **СВАШТЕНИКЪ**. Se poate presupune deci și în acest caz că relația dintre **πρεσβύτεροι** și **ἐκκλησία** a fost determinantă pentru construirea unei imagini sacramentale a acestor conducători, atât în textul slavonesc, cât și în cel românesc.

Nu este lipsit de importanță să remarcăm că tocmai textul din Fapte 14:22⁷ vorbește despre *popi*. Așa cum vom vedea mai jos, în aproape toate traduceri ortodoxe (cu excepția notabilă a NTB, care vorbește despre *preazviteri*), versetul s-a constituit ca un veritabil text-dovadă a tainei hirotoniei, prin care slujitorii cultului primesc har pentru săvârșirea celorlalte taine.

Noul Testament de la Bălgrad (1648)

Cele 18 ocurențe ale termenului **πρεσβύτερος** sunt redată prin trei echivalenți:

preazviter (8^x), *bătrân* (6^x), *preot* (4^x)

Traducerea integrală a Noului Testament în limba română s-a făcut relativ târziu în limba română, la peste un secol față de majoritatea traducerilor în celelalte limbi europene. În mod previzibil, ea a apărut într-un spațiu românesc unde influența apuseană a fost mai puternică – Transilvania.

Traducerea a fost realizată în principal de ieromonahul Silvestru și de Simion Ștefan, dar pe text au mai lucrat și alte „mâini” până ca el să ajungă în forma tipărită pe care o cunoaștem. Cercetările filologice au demonstrat că, în afara celor doi, cel puțin alte două persoane au participat la revizuire.

⁷ în gr. - χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς κατ' ἐκκλησίαν πρεσβυτέρους.

Problema surselor folosite de traducători este încă și mai complicată. Potrivit traducătorilor, a fost folosit în special textul grecesc, slavon și latin. Identificarea precisă a edițiilor este greu de făcut din cauza numărului mare de traduceri care au circulat în toată perioada dinaintea publicării NTB: cel puțin 9 ediții în slavonă, 87 de ediții în greacă și 120 în latină.⁸ Traducătorii nu spun ce alte versiuni au mai utilizat, dar, așa cum arată Liana Lupaș, rezumatele care precedă fiecare capitol din NT sunt preluate dintr-o ediție latină publicată de Théodore de Bèze (latinizat Beza), conducătorul spiritual al comunității reformate de la Geneva după moartea lui Jean Calvin. Textele îl au ca autor pe însuși Beza și au apărut prima dată în 1580, în limba latină.⁹

Termenul $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\upsilon\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$, cu cele 18 ocurențe care ne interesează, este tradus prin trei termeni diferiți: *preazviter*, *bătrân* și *preot*. Dacă opozițiile *preazviter* – *bătrân* și *preot* – *bătrân* sunt de așteptat, mai greu de înțeles este distincția *preazviter* – *preot*.

Ne putem întreba, pe bună dreptate, de ce au introdus traducătorii termenul *preazviter* și, mai ales, de ce i-au acordat preferință asupra termenului *preot*, împământenit în limbă de mult timp. Este drept că Simion Ștefan, chiar în a sa *Predoslovie către cetitori*, recunoștea necesitatea unor împrumuturi neologice din grecește, dar el pare să vizeze numai acele cuvinte pentru care nu exista corespondent în limba română:

De aceasta încă vom să știți că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt, iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, văzînd că și alte limbi încă le țin așa, cumu-i sinagoga și poblican și gangrena și pietri scumpe, carele nu să știu rumâneaste ce sînt, nume de

⁸ Problematika este analizată de Liana Lupaș, în excelentul articol „Suma capetelor și sursele Noului Testament de la Bălgrad” în *In memoriam I. Fischer*, București, Humanitas, 2004, p. 246-256.

⁹ *Ibid.*, p. 252.

oameni și de leamne și de veșmente și altele multe carele nu să știu rumânește ce sînt, noi încă le-am lăsat grecește, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa.

Așadar, justificarea împrumuturilor lexicale din „izvodu grecescu”¹⁰ pe care o face Simion Ștefan nu explică preferința pentru *preazviter* în detrimentul termenului consacrat - *preot*. Totuși, traducătorii trebuie să-și fi dat seama că folosirea lui *preazviter* ar fi putut să fie privită ca o inovație suspectă, din moment ce, pentru a risipi orice dubii în privința înțelesului său, s-au simțit datori să insereze o glosă în versetul din Fapte 14:23, unde apare prima dată termenul: „preazviteri să zic popii, diaconii și toți ce-s în cinul besecării.”

Poate că folosirea lui a fost urmarea influenței exercitate de versiunile străine care circulau în epocă. Cum însă nu avem informații certe despre aceste versiuni și despre echivalențele propuse de ele pentru *πρεσβύτερος*, explicația pe care o oferim rămâne la stadiul de conjectură.

În orice caz, nesiguranța care caracterizează traducerea termenului (trei echivalenți, deși referențial din realitate este de un singur tip) spune ceva despre inconsecvența traducătorilor și a revizorilor, care nu împărtășesc o înțelegere comună asupra modului în care ar trebui tradus acest termen. Revizuirile ulterioare au fost întreprinse probabil în lipsa preocupării de a armoniza terminologia din toate textele similare.

În secțiunea următoare vom analiza pe rând discrepanțele care apar în traducerea termenului.

(1) Conducătorii creștini de la Ierusalim, menționați de 6 ori în capitolele 15-16, sunt denumiți în două feluri. Deși este

¹⁰ Trebuie semnalat totuși că *publican* nu este un termen de proveniență grecească, ci adaptarea în românește a latinescului *publicanus*, care traduce grecescul *τελώνης*.

vorba de același grup în toate cele șase versete, traducătorii folosesc de 5 ori termenul *preazviteri* și o dată termenul *bătrâni*: (Fapte 15:2 – *preazviteri*; Fapte 15:4 – *bătrâni*; Fapte 15:6 – *preazviteri*; Fapte 15:22 – *preazviteri*; Fapte 15:23 – *preazviteri*; Fapte 16:4 – *preazviteri*).

(2) Textul din Fapte 21:18 se referă la aceiași $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ din Ierusalim, prezentați alături de Petru și Iacov, dar acum ei sunt numiți *bătrâni*.

(3) În 1 Petru, potrivit terminologiei din rezumatul capitolului 5, apostolul îi „dojenește pe preoți”, dar în textul propriu-zis este folosit termenul *bătrân*.

(4) Notele marginale din epistolele 2 și 3 Ioan conțin informații diferite, deși au același referent. În 2 Ioan, glosa pentru *preazviter* conține „cîrstnic au țircovnic” iar în 3 Ioan, nota explicativă spune „bătrân”.

(5) Nu în ultimul rând, să remarcăm că în Fapte slujitorii bisericești sunt numiți de regulă *preazviteri*, iar în Epistole (Pastorale sau Sobornicești) sunt numiți *preoți*.

Toate aceste inconsecvențe evidente fac imposibilă identificarea unei înțelegeri unitare și coerente a traducătorilor în privința funcțiilor bisericești din Biserica timpurie.

Dincolo de contradicțiile de detaliu, se poate observa o polarizare a terminologiei: *preazviter* este folosit în Fapte, iar *preot* în Epistolele Pastorale și Ioanine

Acest aspect ne pune în situația de a ridica problema prezenței termenului $\lambda\epsilon\rho\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ în Evangheliile și Fapte. Să fi avut oare traducătorii reticențe în a reda $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ cu *preoți*, dat fiind că deja îl folosiseră (alternativ cu *popi*) și pentru $\lambda\epsilon\rho\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$?

Cert este că în a doua parte a Noului Testament, adică în Epistole, „preot” este utilizat fără ezitare, poate și pentru că în

aceste scrieri traducătorii percep o ierarhie bisericească „așezată” în care „preoții” își au locul lor, bine stabilit.

În afara aspectelor prezentate mai sus, să mai atragem atenția că NTB reprezintă singura traducere ortodoxă din care lipsește „hirotonirea preoților”. Textul-dovadă tipic al acestui act este Fapte 14:23, dar în NTB se vorbește despre „rânduirea” preazviterilor și nu despre „hirotonirea” lor.

În final, unicitatea NTB este dată și de un alt fapt: după știința noastră, este prima traducere care folosește termenul *preazviter*, evitat în Biblia de la București, dar reintrodus în textul biblic neotestamentar de Samuil Micu, în Biblia de la Blaj, prin mijlocirea căreia a trecut în alte versiuni ortodoxe.

Biblia de la București (1688)

Cele 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$ sunt redată prin doi echivalenți:

bătrân (13^x), *preot* (5^x)

Compararea îndeaproape a textului Vulgatei și a celui din Biblia de la București, în cazul celor 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$ scoate la iveală câteva aspecte extrem de interesante.

Acolo unde Vulgata folosește *presbyter*, BB are ca echivalent *preot*, iar acolo unde Vulgata folosește *senior* sau *maior natu*, BB are ca echivalent *bătrân*. Există o singură excepție de la această corespondență, asupra căreia ne vom opri mai jos.

În Fapte 15:2, Vulgata îi numește pe $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\iota$ de la Ierusalim cu titlul *presbyteri*, deși în următoarele 5 referințe unde

este vorba despre ei îi denumește prin *seniores*, inconsecvență pe care probabil traducătorii BB au sesizat-o și au remediat-o.

S-ar putea deci trage concluzia că traducătorii BB își asumă implicit concepțiile teologice care guvernează traducerea termenului *πρεσβύτερος* în Vulgata: conducătorii creștini din Iudeea, Ierusalim sau Milet sunt „bătrâni”, pe când cei instituți în funcție de Pavel și Barnaba sunt „preoți”. Tot „preoți” sunt și *πρεσβύτεροι* menționați în Epistolele Pastorale sau în Iacov

În 1 Petru, dimpotrivă, liderii creștini cărora le scrie apostolul sunt „bătrâni”, iar Petru însuși este „împreună bătrân” (*συμπρεσβύτερος*, *consenior*). În mod similar, apostolul Ioan, autorul epistolelor, se prezintă ca „cel mai bătrân”.

Așadar, acolo unde este vorba de instituirea în funcție a unor *πρεσβύτεροι* (Fapte 14:23, Tit 1:5), de cinstirea înaltă care li se cuvine (1 Tim. 5:17) sau de ungerea bolnavilor cu untdelemn (Iacov 5:14), termenul grecesc este tradus prin „preot”. În toate celelalte cazuri (conducătorii creștini din Iudeea, Ierusalim și Efes sau destinatarii lui Petru) termenul este tradus prin „bătrân”.

O atenție specială se cuvine versetului din Fapte 14:22, care, o dată cu Biblia de la București, s-a constituit ca text-dovadă clasic despre „hirotonirea preoților” în Biserica Ortodoxă. Cu o curioasă excepție reprezentată de NTB, toate traduceri ortodoxe, de la Praxisul coresi (1563) la Biblia Bartolomeu Anania (2001) îi denumesc „preoți” (Coresi – „popi”) pe acești *πρεσβύτεροι*.

Biblia de la București se caracterizează deci prin 5 ocurențe ale termenului „preot” pentru grecescul *πρεσβύτερος*. Aceste cinci texte cu echivalență *πρεσβύτερος* = *preot* vor rămâne o constantă a traducerilor ortodoxe până în 1951, când „preot” înregistrează 7 ocurențe. În 1968, numărul crește brusc la 16, pentru ca în 1982 să reprezinte singurul echivalent – 18 ocurențe din 18.

Biblia de la Blaj (1795) și Biblia de la Sankt Petersburg (1819)

Cele 18 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt redată prin trei echivalenți:

bătrân (10^x), *preot* (5^x), *presviter* (3^x)

Biblia de la Blaj a avut un destin cum numai cărțile, potrivit dictonului latinesc, pot avea. Avatarurile acestei traduceri, publicată în patru ediții sub patru nume diferite, le relatează cercetătorul Ioan Chindriș în studiul pe care-l semnează în Ediția Jubiliară publicată în 2000.

Biblia de la Blaj este a doua traducere întreprinsă în mediul greco-catolic într-un răstimp de 30 de ani. Prima traducere, după Vulgata, a fost realizată de Petru Pavel Aaron, în 1760, dar a rămas în fază de manuscris din cauza unor „cuvioase pricini”, prin care ar trebuie probabil înțeles în primul faptul că nu avea Septuaginta ca text-sursă pentru Vechiul Testament.

A doua traducere, opera lui Samuil Micu, realizată în intervalul 1783-1793, s-a bucurat de o lungă și întortocheată posteritate. În 1897, profesorul Nitzulescu aprecia, în prefața NT tradus de el, că textul Bibliei de la Blaj a fost folosit pentru (1) Biblia de la Sankt Petersburg, tipărită în 1819 de Societatea Biblică Rusă, (2) Noul Testament tipărit la Neamț în 1823, sub supravegherea ieromonahului Gherontie, folosit apoi pentru edițiile încuviințate de Sfântul Sinod către sfârșitul sec. al XIX-lea, (3) Biblia de la Buzău (1854-1856) și (4) Biblia de la Sibiu (1856-1858)¹¹. Mai târziu, în prefața Bibliei Carol II (1938), Gala Galaction făcea următoarea afirmație:

¹¹ *Noul Așezământ*, trad. din limba greacă de N. Nitzulescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1897, p. 8.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu al Basarabiei, Episcopul Filotei al Buzăului, Mitropolitul Andrei Șaguna al Ardealului au îndemnat la retipărire și au retipărit una și aceeași Biblie, moștenită de la părinți și pe care, pe ici pe colo, o mai potriveau vlădicii editori sau sftnicii lor teologi.

Pot fi recunoscuți în aceste nume cei răspunzători pentru publicarea edițiilor de la Sankt Petersburg, Buzău, respectiv Sibiu. Ciudat este însă că, deși în ediția petersburgheză se precizează clar că textul tipărit este cel „care mai întâiu s-au tipăritu în Transilvania”, iar în cea de la Buzău este pomenit *expressis verbis* Blajul, acum textul comun celor trei Biblii este considerat „moștenit de la părinți”, fără să reiasă prea limpede cine sunt aceștia.

În afară de bogata ei filiație, nerecunoscută întotdeauna ca atare, mai surprinde, în cazul Bibliei de la Blaj, introducerea disjuncției *preot / presviter*, întâlnită până acum doar în NTB.

Ca și în cazul ediției de la Bălgrad, ne punem aceeași întrebare firească: ce motivație a avut traducătorul pentru a folosi în paralel doi termeni? Dacă în cazul NTB am fi tentați să explicăm diferențele prin diversele „mâini” care au lucrat asupra textului, în cazul Bibliei de la Blaj explicația este mai dificilă. Desigur, și textul lui Micu a suferit corectări, dar în primă fază traducerea este totuși rodul activității unei singure persoane. În plus, intervențiile comisiei de verificare s-au materializat în aparatul de note și introduceri și mai puțin în lucrul pe textul biblic propriu-zis.

Ne vom opri întâi asupra ocurențelor termenului „preot”. Din acest punct de vedere, traducerea păstrează cele 5 ocurențe în exact aceleași pasaje ca și BB. Cum este de așteptat, conducătorii rânduiți de Pavel și Barnaba în funcție în Fapte 14:23 sunt „preoți”. Cele 3 ocurențe din Pastorale sunt traduse tot prin „preoți” („*Preoții cei ce-și țin bine dregătoria...*” – 1 Tim. 5:17;

„*Împrotiva preotului pâră nu luoa...*” – 1 Tim. 5:19; „*Să așezi prin cetăți preoți...*” – Tit 1:5), ca și textul „sacramental” din Iacov 5:14 („*să chiiame preoții besearicii...*”).

Cu referire la *presviter*, dincolo de folosirea termenului în sine, ca dublet pentru *preot*, apare o inconsecvență: în textul din Fapte 15:2 traducătorul vorbește despre „apostoli și presviteri”, iar în celelalte 5 versete paralele vorbește despre „apostoli și bătrâni”. Pentru această porțiune din text, situația se prezintă exact ca în Vulgata. Li se dă acestor *πρεσβύτεροι* statutul de *presviteri* doar la început, iar apoi sunt considerați *bătrâni*.

În cazul în care e vorba de o influență a Vulgatei, aspect greu de certificat, atunci avem de-a face cu o influență punctuală, pentru că în Fapte 20:17, liderii din Efes sunt *presviteri*, pe când în Vulgata sunt *maiores natu*.

În fine, ultima ocurență a lui *presviter* îi desemnează pe destinatarii apostolului Petru, care, prin urmare, se recomandă drept „cel ce și eu sânt presviter” (perifrază pentru *σὺμπρεσβύτερος*).

Dacă Petru este *presviter*, ar fi de așteptat ca și Ioan să poarte același titlu în cele două scurte epistole ale sale. Traducătorul optează însă, în mod aparent inexplicabil, pentru *bătrân*.

O posibilă explicație pentru ocurențele iohanine putem încerca. Poate că în cazul lor nu se mai simte nevoia de a traduce *πρεσβύτερος* ca lider bisericesc, deoarece epistolele sunt adresate unor particulari. În cazul lui Petru, el se adresează unor *πρεσβύτεροι*, de aceea reconstituirea imaginii lui se face în ton cu o reprezentare ecleziastică a relațiilor dintre el și destinatari.

În sumar, Biblia de la Blaj păstrează cele 5 „texte-dovadă” în care slujitorii cultului sunt denumiți *preoți* și introduce, în mod aparent inexplicabil, termenul *presviter*. Sub influența textului

blăjean, acest termen va infuza toate traduceri ortodoxe românești vreme de peste 150 de ani. Îndelunga lui prezență în traduceri ortodoxe va lua sfârșit în 1951.

Biblia de la Buzău (1854-1856)

Cele 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ sunt redade prin trei echivalențe:

bătrân (9^x), *preot* (5^x), *presviter* (4^x)

Textul Bibliei de la Blaj a fost adoptat, cu ușoare modificări lexicale, de episcopul Filotei pentru Biblia publicată la Buzău, în cinci volume, în perioada 1854-1856. După cum se poate vedea din *Procurvântarea către drept-credincioșii cititori*, episcopul ortodox nutrea o mare admirație față de această traducere:

Dintre Bibliile tipărite în limba noastră, mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeles este cea de Blaju; pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări, însă mai îndreptată și mai curățită de ziceri învechite acum și obișnuite numai la frații Ardeleni.

Comparând textul Bibliei de la Blaj și cel al Bibliei de la Buzău, se constată, pentru domeniul care ne interesează, în primul rând constanța celor cinci texte în care apare termenul „preoți”.

În privința diferențelor, un prim aspect are de-a face cu eliminarea inconsecvenței din Fapte 15, căci acum în toate cele șase versete, $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\iota$ sunt numiți *bătrâni*. Activitatea de editare a episcopului Filotei înseamnă, din acest punct de vedere, o îmbunătățire a textului.

Totuși, chiar dacă din Fapte este eliminată o ocurență a termenului „presviter”, ediția buzoiană câștigă două în Epistolele Ioanine. În 2 și 3 Ioan autorul este denumit tot *presviter*. Poate pentru că apostolul Petru se denumește pe sine *presviter* (gr. $\sigma\upsilon\mu\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$), editorul caută să confere același titlu și lui Ioan.

Pe ansamblu, *presviter* înregistrează în Biblia de la Buzău o ocurență în plus față de cea de la Blaj.

Biblia de la Sibiu (1856-1858)

Cele 18 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt redată prin trei echivalenți:

bătrân (8^x), *preot* (5^x), *presviter* (5^x)

Nu de aceeași admirație s-a bucurat Biblia lui Samuil Micu în ochii Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Cel puțin nu în mod explicit. Nici nu s-a uscat bine cerneala de pe paginile Bibliei de la Buzău, că mitropolitul Andrei Șaguna de la Sibiu a și pregătit pentru publicare o nouă ediție a Bibliei, tipărită în perioada 1856-1858.

Circumstanțele referitoare la publicarea acestei ediții sibiene sunt înconjurată de controversă, căci, potrivit cercetătorului Ioan Chindriș, editor al Ediției Jubiliare a Bibliei de la Blaj, Andrei Șaguna preia, cu mici ajustări, textul publicat în cetatea de la confluența Târnavelor. Totuși, Șaguna afirmă în prefață că s-a bazat pe NTB și pe BB, fără a pomeni traducerea lui Samuil Micu, ca și când ea nu ar fi existat. Mai mult chiar, Șaguna consideră că versiunile ulterioare NTB și BB nu pot avea pretenția de a reprezenta contribuții esențiale la traducerea Bibliei, fiindcă ea se poate face numai o singură dată în istoria unui popor:

Ediția Testamentului Nou din 1648 de la Bălgrad și a Bibliei întregi din 1688 de la București sânt dară după știința noastră cele mai vechi românești, și nici unul dintre traducătorii de mai târziu nu poate fi părtaș laudei ce se cuvinte acelora, carii au altoit întâia dată Cuvântul Sfintei Scripturi în pom românesc.

Este posibil ca expresia „nici unul dintre traducătorii de mai târziu”, să constituie o referire voalată la Samuil Micu, dat fiind că el este de fapt singurul traducător al Bibliei din sec. al XVIII-lea în spațiul românesc.

Dimpotrivă, Șaguna invocă „silița și neoboseala cu carea am priveghiat înșine, din carte în carte, din cap în cap, ba – ce să mai zicem? – din cuvânt în cuvânt asupra ieșirii la lumină a acestei Cărți a vieții, dar deodată și râvna – Dumnezeu ne e martor că numai spre mărirea Lui le mărturisim acestea – ca textul să iasă cât se poate mai curat, vasăzică mai aproape de original”.¹²

Nu e prea clar ce „original” are în vedere Șaguna, dar, cu excepția unor modificări stilistice, reproducerea textului merge până la preluarea inclusiv a greșelilor din Biblia de la Blaj, fie că sunt sau nu sunt semnalate în erată.¹³

Declarația lui Șaguna privind strădaniile neobosite pentru verificarea atentă a textului, pe de o parte, și preluarea tacită a textului de la Blaj, pe de altă parte, din dorința de a pune în umbră prestigiul și contribuția lui Samuil Micu, fac din acest gest, în opinia lui Ioan Chindriș, „un furt cinic, cel mai mare furt literar pe care l-a înregistrat cultura noastră în toate timpurile.”¹⁴

¹² Citat în Ioan Chindriș, „Secolele Bibliei de la Blaj” în *Biblia de la Blaj 1795. Ediție jubiliară*, Roma, 2000, p. 2406.

¹³ Printre exemplele pe care le semnalează I. Chindriș se numără exprimarea lacunară din Maleahi 1:3, care în BBj se prezintă astfel: „Iară pe Isau am urât și am hotarile lui spre pustiere”. Formularea este preluată textual de BS. BB nu conține această greșeală: „Și pre Isaf am urît și am rînduit hotarile lui spre stingere”. Tot în BBj, în Deut. 2:37 apare greșit „valea lui Iacov” în loc de „valea lui Iavoc” [Iaboc]. Deși erata semnalează această greșeală, Biblia lui Șaguna o reproduce fidel. Formele greșite „Fathath” și „Air”, din Iosua 17:7 și 17:9 [în loc de Taftot și Iair], apar în această formă atât în BBj, cât și în BS. În BB ele sunt Thatho și Iair.

¹⁴ Ioan Chindriș, *loc. cit.*, p. 2405-2406. În publicațiile ortodoxe, se consideră în general că versiunea lui Șaguna nu are legătură cu cea de la Blaj. Bartolomeu

Strict cu referire la textele studiate de noi, constatăm că, asemenea NTB sau BBJ, Biblia lui Șaguna păstrează inconsecvența din Fapte 15, care în BB este îndreptată. Acciași oameni sunt numiți inițial *presviteri*, iar în toate celelalte 5 versete sunt numiți *bătrâni*.

Ca și Biblia de la Buzău, apostolul Ioan este prezentat ca *presviter*. Așadar, termenul mai primește o ocurență, în raport cu Biblia de la Buzău, și două, în raport cu cea de la Blaj. Acum termenul *preot* se regăsește cu același număr de ocurențe ca și *presviter*. Succesul este însă numai temporar. În următoarele ediții, prezența lui se va diminua considerabil.

Biblia Sinodală (1914)

Cele 18 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt rediate prin trei echivalenți:

bătrân (11^x), *preot* (5^x), *presviter* (2^x).

În 1914 a fost publicată prima ediție a Bibliei sinodale românești, care este, ca structură, similară textului ieșit de sub pana lui Samuil Micu. Ioan Chindriș consideră totuși că, în acest caz, intervențiile asupra textului au produs schimbări care fac din această ediție „un salt calitativ autonom, pe un făgaș de tradiție textuală trasat de «smeritul întră ieromonași» Samuil Micu”.

Anania declara într-un interviu: „Biblia lui Bob, apărută la Blaj sub auspicii greco-catolice, nu i-a deranjat pe ortodocși, așa cum nici Biblia lui Șaguna nu i-a deranjat pe greco-catolici.” Bartolomeu Valeriu Anania, *Introducere în citirea Sfintei Scripturi*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, p. 33. Interviul este preluat din „Alfa și Omega”, suplimentul ziarului „Cotidianul”, publicat pe 21 ian 1994.

Ceea ce este valabil pentru toate traduceri de până acum este valabil și pentru Ediția sinodală – păstrarea celor 5 ocurențe ale termenului „preot” în textele consacrate. Singurele modificări apar în cazul termenului *presviter* – acum cu doar 2 ocurențe – și în cazul termenului *bătrân*, care câștigă tot ceea ce pierde celălalt.

Prin urmare, numai conducătorii creștini din Milet și destinatarii epistolei 1 Petru sunt acum „presviteri”. Termenul intră în declin, iar în scurtă vreme traduceri ortodoxe vor mai pierde o ocurență.

NT Gala Galaction (1927, ²1930) și Biblia Galaction-Radu 1938 (²1939, ³1940)

Cele 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ sunt redată prin trei echivalenți:

bătrân (12^x), *preot* (5^x), *presviter* (1^x).

La începutul secolului al XX-lea, în România se simțea nevoia unei traduceri noi a NT, după cum spune însuși Patriarhul Miron în prefața traduceri făcute de Gala Galaction și publicată în 1927. Traducerea, întreprinsă la propunerea patriarhului, a fost supusă spre aprobare Sfântului Sinod al BOR, care a decis ca ea „să fie publicată ca *ediție de probă*” (s.a.), pentru ca, în urma ecurilor și sugestiilor, „Sf. Sinod, [...] cu vremea, să stabilească și să aprobe un text oficial”. Versiunea din 1927 a avut parte de o reeditare fără modificări, în 1930.

Textul tradus de Galaction pentru Noul Testament a ajuns să fie publicat în edițiile succesive tipărite în 1936, 1938, 1939 și 1940. Între timp, arată Galaction în prefața Bibliei Carol II (1938), atmosfera religioasă din România s-a tensionat, prin apariția unor traduceri bazate pe textul ebraic, pentru Vechiul Testament, ceea ce a creat dispute între ortodocși și neoprotestanți. Deși primele

traduceri românești sponsorizate de Societatea Biblică Britanică, realizate după textul ebraic, s-au realizat încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea,¹⁵ Galaction atribuie noua stare de lucru situației create de primul război mondial:

Zguduirile și schimbările aduse de marele război, revărsarea neamurilor peste neamuri și împetrișarea credințelor (lucru de neînălțurat la glorioasa încheiere a României actuale) ne-au adus o situație nouă bisericească, aprig caracterizată prin rivalitățile confesionale, prin zeloasa activitate a sectelor neoprotestante și prin pasiunea pentru citirea și răspândirea Bibliei. Noua lume, pasionată de Biblie, dar răzvrătită față de dogmele și tradițiile Sfintei Biserici și constituită în corporații sectare protivnice, și-a făurit o nouă traducere a Cărții Sfinte, pe care o răspândește cu mare belșug în toate straturile poporului.

Așa se face că, din dorința de a contracara traducerile neoprotestante, a fost folosit textul ebraic în locul celui grecesc, deși e greu de înțeles ce texte anume din VT ar fi putut să dea nașterea unor dispute între ortodocși și cultele evanghelice. Diferențele se întâlnesc mai degrabă în textul Noului Testament.

Revenind la analiza terminologică, traducerea Galaction nu aduce nimic nou în legătură cu termenul *preot* și cele 5 texte binecunoscute (Fapte 14:23; 1 Tim. 5:17, 19; Tit 1:5 și Iac. 5:14).

Conducătorii din Fapte 20:17 au fost „retrogradați” la statutul de *bătrâni*, iar singurul loc, din cele 18 studiate, unde apare termenul „presviter” este 1 Pet. 5:1: „*Pe presviterii cei dintre voi îi rog*

¹⁵ Prima traducere românească bazată pe textul ebraic a fost tipărită la Smirna încă din 1838, de Societatea Biblică Britanică, cu șapte ediții ulterioare. În 1865-1867 SBB publica o Biblie la Iași, în mai multe volume. Tot la Iași și tot de către SBB era tipărită în 1874 Biblia într-un singur volum. O mare răspândire a avut-o Biblia Nitzulescu (1906) tipărită tot din inițiativa acestei societăți. Pe ansamblu, filiația acestor ediții este mai greu de urmărit, dar ele au fost o prezență constantă în viața religioasă din secolul al XIX-lea.

– *ca unul ce sânt împreună presviter*”. Precizăm că a doua ocurență din verset este o parte a perifrizei pentru *συμπρεσβύτερος* și nu se încadrează în cele 18 care fac obiectul cercetării noastre.

De ce oare Galaction mai face uz de acest termen într-un singur text este greu de spus. Poate că o explicație trebuie să aibă în vedere tocmai relația *πρεσβύτεροι – συμπρεσβύτερος* din verset: dacă slujitorii bisericești cărora le scrie Petru ar fi denumiți „preoți”, perifraza ar fi trebuit să devină *împreună preot*, ceea ce probabil i se va fi părut lui Galaction nepotrivit. Prin urmare, a-l denumi pe apostolul Petru „împreună preot” ar fi însemnat prea mult, iar a-l denumi „împreună bătrân” n-ar fi avut nici o noimă. Ca soluție de mijloc, Petru trebuia denumit „împreună presviter”, ceea ce explică de ce, cu necesitate, și destinatarii lui trebuie să fie denumiți tot „presviteri.”

Explicația pe care o propunem creează o altă problemă. Apostolul Ioan este numit „bătrân” la începutul celor două epistole scurte ale sale, când ar fi de așteptat să poarte același titlu ca și Petru. Aici traducerea face dovada unei inconsecvențe, dacă nu cumva alte rațiuni, imposibil de detectat, justifică traducerea diferențiată a celor două titluri.

Noul Testament din 1951

Cele 18 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt redată prin doi echivalenți:

bătrân (11^x), *preot* (7^x)

În 1951, cu prilejul celei de-a treia aniversări a înscăunării Patriarhului Iustinian în fruntea Bisericii Ortodoxe Române, se

publica la București, cu aprobarea Sfântului Sinod, Noul Testament într-o ediție care avea la bază textul din anul 1930 al traducerii Gala Galaction (cu prima ediție în 1927).

În prefața versiunii din 1951 se arată că au fost corectate acele cuvinte care nu se află în graiul poporului și că îndreptările s-au făcut după ediția 1914. Precizarea intrigă, deoarece dorința de ajustare a vocabularului după o ediție mult mai veche nu pare foarte coerentă.

Traducerea termenului *πρεσβύτερος* rămâne în linii mari aceeași, cu câteva modificări nu lipsite de interes.

În raport cu traducerea anterioară, putem observa că și conducătorii din Fapte 20:17 (numiți anterior „bătrâni”) sunt acum „preoți”: „a trimis la Efes și a chemat la sine pe *preoții* Bisericii” (subl. în orig.). Există acum, deci, două ocurențe ale termenului *preot* în Fapte, nu doar una, ca înainte.

O altă schimbare majoră este renunțarea la termenul *presbiter* în 1 Petru 5:1, în favoarea termenului *preot*. Totuși, în același capitol, în 5:5, *πρεσβύτεροι* este tradus cu *bătrâni*: „tinerilor... plecați-vă celor bătrâni”. Aici editorii au avut în vedere relația dintre două categorii de vârste.

Pe scurt, ediția din 1951 constituie prima traducere (de după BB) care nu mai folosește disjuncția *preot / presbiter*. Ultimul termen a continuat să fie folosit doar de traduceri evanghelice. Dacă ținem cont de evoluția relațiilor dintre Biserica ortodoxă și cultele neoprotestante, ale căror structuri de conducere se bazează în principal pe instituția prezbiterului, eliminarea titlului de „prezbiter” s-ar putea să aibă tâlcul ei.

Biblia ortodoxă din 1968, 1975

Cele 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ sunt redată prin doi echivalenți:

preot (16^x), *bătrân* (2^x)

Tot în timpul conducerii Patriarhului Iustinian, cu prilejul celei de-a douăzecea, respectiv celei de-a douăzeci și șaptea aniversări, au fost tipărite două ediții ale Bibliei. Ediția 1968 preia textul Noului Testament din ediția 1951, aprobată de Sfântul Sinod, iar textul ediției 1975 îl reia pe cel din 1968.

Cele două traduceri se detașează net prin schimbare radicală pe care o propun în traducere termenului „ $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ ”. De la 7 ocurențe în versiunea din 1951, termenul ajunge la 16 ocurențe. Probabil și aici explicația pentru modificările bruște pe care le înregistrează traducerea trebuie căutată în relațiile Bisericii Ortodoxe cu celelalte culte, a căror activitate în răspândirea Bibliei fusese remarcată încă din perioada interbelică de către personalități importante ale vieții culturale și spirituale românești.

Prefețele celor două ediții ne oferă informații importante în acest sens. Le vom analiza pe rând.

Pentru ediția 1968 aflăm, în „Cuvânt către cititori” precizarea că „textul întregii Biblie a fost revizuit, din punct de vedere ortografic și i s-au adus unele mici îmbunătățiri de limbă”. Tot aici apare și mențiunea că, asemenea edițiilor din 1936 și 1944, și aceasta rămâne „ediție de probă până la definitivarea în limba română a textului Bibliei.” Este întâia dată, după știința noastră, când se menționează, de la cel mai înalt nivel al ierarhiei bisericești, ideea curioasă a unei „definitivări” a textului Bibliei în limba română. Deși prefața anunță „unele mici îmbunătățiri de limbă”, din perspectiva termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ schimbările sunt substanțiale și au o profundă încărcătură teologică. Termenul

„preot” este folosit acum aproape exclusiv pentru a traduce $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$.

Prefața ediției 1975 este cea care oferă indiciile importante despre relațiile tensionate dintre Biserica majoritară și cultele neoprotestante, chiar dacă nu se face nici o referire la vreo confesiune anume. Aluziile sunt însă destul de transparente, așa cum se poate deduce din următorul fragment:

Textele Sfintei Scripturi n-au fost citite de către credincioșii Bisericii noastre cu intenția de a căuta contraziceri în ele, sau de a-și întemeia refuzarea unor practici de evlavie ale Bisericii pe motivul neaflării lor în Sfânta Scriptură. Ea n-a fost citită în duh de critică, ci în duhul trăirii și întăririi legăturii cu Dumnezeu în comunitate cu toți credincioșii și cu Biserica, duh în care s-au aflat și sfinții autori când le-au scris.

Urmează explicații pe marginea conceptului de Tradiție și justificarea lipsei anumitor practici din Biblie, probabil din dorința de a preîntâmpina astfel una dintre criticile cultelor evanghelice.

Nu se puteau pune în vremea aceea toate în scris, pentru a nu ajunge la cunoștința dușmanilor Bisericii care ar fi putut să le interpreteze în sens răuvoitor. [...] Ele se practicau de Biserica, pe baza îndrumărilor Sfinților Apostoli și Biserica le-a păstrat până azi ca Sfântă Tradiție predându-le prin practica ei și prin învățătura cu viu grai de la episcopi la episcopi, de la preoți la preoți, nu pentru că erau secrete toate, ci pentru că, fiind multe și amănunțite, nu puteau fi ținute minte și predate exact de cei ce nu erau încredințați de grija specială a săvârșirii și predării lor.

Pentru că respingerea Tradiției este unul dintre elementele care îi diferențiază pe credincioșii ortodocși de cei ai cultelor evanghelice, semnatarul prefeței consideră că trebuie să atragă atenția în repetate rânduri asupra necesității de a respecta Tradiția bisericească:

Totodată Sfântul Apostol îi îndeamnă pe credincioșii din Tesalonic să se ferească de cei ce produc neorânduială,

întrucât se abat de la rânduiala învățată de la el, adică de la Tradiție (II Tes. 3:6). [...] De aceea, credincioșii Bisericii noastre vor face bine dacă vor ține, pe lângă Cuvântul lui Dumnezeu cuprins în Sfânta Scriptură, toată învățătura Apostolilor și toate îndrumările lor, păstrate de la început în Biserică, cu mare grijă, în Tradiția ei de viață, de rugăciune, de rânduiești drepte ale vieții creștine.

Întreaga prefață este dominată de o retorică similară, al cărei scop este să atragă în mod subtil atenția asupra pericolului îndepărtării de Biserică strămoșească. Lipsa referirilor la vreo confesiune anume își are logica ei: hârta pentru cele 200.000 de biblii (câte 100.000 pentru fiecare dintre cele două ediții) a fost donația *Societăților Biblie Unite*, cu sediul la Londra, iar un atac direct asupra confesiunilor evanghelice ar fi stânjenit poate relațiile cu societățile membre, în majoritate protestante. Pe de altă parte, nominalizarea altor culte ar fi însemnat că li se acordă o importanță prea mare; dimpotrivă, trecerea activității lor sub tăcere înseamnă implicit minimalizarea statutului lor.

Dincolo de modul în care se distribuie acum termenii *preot* și *bătrân*, grăitor în sine, mai trebuie semnalată traducerea inedită a versetului din 1 Petru 5:5. Dacă în general celelalte versiuni traduc $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ prin *bătrâni*, având în vedere că versetul îi pune în relație cu $\nu\epsilon\acute{\omega}\tau\epsilon\rho\omicron\iota$ (cei tineri), această ediție reinterpretează versetul în așa fel încât opoziția bătrâni-tineri devine una de tip preot-fiu duhovnicesc: „*Tot așa și voi, fiilor dubovnicești, supuneți-vă preoților*”. Pe cât cunoaștem, nici o traducere din grecește în altă limbă nu propune o astfel de interpretare. Prin urmare, formularea mai sus citată face ca edițiile 1968 și 1975 (și republicările lor, până la versiunea Bartolomeu Anania) să fie cel mai puternic condiționate de disputele teologice dintre Biserică majoritară și confesiunile minoritare evanghelice.

Singurele două referințe care mai păstrează termenul „bătrân” se găsesc în epistolele iohanine. Este greu de precizat ce rațiuni au stat la baza păstrării acestui termen, în condițiile în care toate ocurențele din Fapte au fost modificate. Probabil că aceeași întrebare și-o vor fi pus în final și redactorii următoarelor ediții, în care traducerea termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$ a fost concordată în totalitate.

Biblia ortodoxă 1982, 1988

Cele 18 ocurențe ale termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$ sunt redată printr-un singur echivalent:

preot (18^x)

În perioada 1977-1986, când la conducerea Bisericii Ortodoxe Române s-a aflat Patriarhul Iustin Moisescu, Biblia a fost publicată o singură dată, în 1982, într-un tiraj de 100.000 de exemplare, iar Noul Testament într-un tiraj de 110.000 exemplare. Textul Bibliei din 1982 a fost republicat în 1988, tot în 100.000 de exemplare, prin purtarea de grijă a patriarhului Teoctist. Cum ediția 1988 este o reluare fără modificări a celei din 1982, se înțelege că toate modificările referitoare la textul din 1982 se referă implicit și la cel tipărit șase ani mai târziu.

Aspectul cel mai remarcabil privitor la traducerea din 1982 este uniformizarea completă a traducerii termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\varsigma$. Toate cele 18 ocurențe sunt redată în același fel.

Pentru traducători, liderii creștini din epoca apostolică sunt toți, fără excepție, „preoți”. Apostolul Petru este „împreună-preot”, iar apostolul Ioan se intitulează, de asemenea, „preot”, în cele două epistole scurte ale sale.

E timpul să atragem atenția asupra situației paradoxale în care se regăsesc traducerile ortodoxe, prin faptul că doi termeni,

$\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ și $\iota\epsilon\rho\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$, diferiți ca încărcătură semantică, au același echivalent în limba-țintă.

Fapte 4:1

ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι

au venit peste ei preoții, căpetenia gărzii templului și saducheii

Fapte 6:7

πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

încă și mulțime de preoți se supuneau credinței

În încercarea de a înțelege cum de s-a produs o asemenea modificare, ar trebui să vedem cum privea teologul Iustin Moiescu funcțiile bisericești din perioada primului secol, dat fiind că în 1955 a publicat o lucrare tocmai pe acest subiect, intitulată *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*. În ea, tratează detaliat termenii „diacon”, „presbiter” și „episcop”. Autorul, la vremea aceea profesor de Exegeza Noului Testament la Institutul Teologic Universitar din București, se pronunța împotriva practicii de a traduce $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ prin „bătrân”:

Traducerea termenului presbyteros prin *bătrân* în pericopele care vorbesc despre slujitorii Bisericii, în Noul Testament, poate fi îngăduită numai de cultele sau asociațiile creștine care, depărtându-se de adevărul evangheliei, lipsesc pe slujitorii lor de harul dumnezeiesc, ce se coboară asupra credinciosului prin taina hirotoniei.¹⁶

Iustin Moiescu este de părere că în toate textele din Noul Testament unde se întâlnește termenul grecesc $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$, cu sensul de slujitor al Bisericii, el trebuie tradus prin *preot*. Sunt incluse și referințele biblice, după cum urmează: Fap. Ap. 9:30 [de

¹⁶ Iustin Moiescu, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, Anastasia, București, 2002, p. 19.

fapt 11:30]; 14:23; 15:2, 4, 6, 22, 23; 16:4; 20:17; 21:18; 1 Tim. 5:17, 19; Tit 1:5 Iac. 5:14; 1 Pet. 5:1; 2 Ioan 1; 3 Ioan 1.

Se poate observa cu ușurință că acestea sunt exact textele pe care le-am supus analizei, minus textul din 1 Petru 5:5, în care *πρεσβύτεροι* apar puși în relație cu *νεώτεροι*. Între timp, cum arătam mai sus, și verset a fost ajutat teologic și trecut în categoria celor care vorbesc despre „preoți”.

Iată deci cum concepțiile teologice exprimate de profesorul Iustin Moiescu au fost puse în practică de patriarhul Iustin Moiescu, în al cincilea an al arhipăstoririi sale.

Biblia sinodală Bartolomeu Anania (2001)

Cele 18 ocurențe ale termenului *πρεσβύτερος* sunt redată prin doi echivalenți:

preot (15^x), *bătrân* (3^x)

Traducerea realizată de Bartolomeu Valeriu Anania, declarată „ediție jubiliară a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române”, reia, pentru partea de VT, Septuaginta ca text recept al creștinismului răsăritean, și pentru NT, *The Greek New Testament*, a treia ediție, publicată de United Bible Societies.¹⁷

¹⁷ În realitate, Bartolomeu Anania nu urmează în mod fidel textul critic. Una dintre discrepanțe, descoperită fără a ne fi propus o comparație sistematică între cele două texte, se găsește în 1 Cor. 13:3, unde textul critic, bazat pe cele mai vechi manuscrise, spune *καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυχῆσωμαι* [și dacă ar fi să-mi dăruiesc trupul ca să mă laud], iar traducerea Bartolomeu Anania, care urmează textul cu varianta *καυθήσομαι* [ca să fie ars], se prezintă astfel: “și trupul meu de mi l-aș da să-l ardă”. Pentru o discuție asupra problemei și pentru argumentele textuale în favoarea formei *καυχῆσωμαι*, vezi Kurt Aland și Barbara Aland, *The Text of the New Testament*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 1995, p. 289.

Ediția reintroduce mai vechea distincție *preot* / *bătrân*, poate într-o încercare de corectare a exagerărilor din edițiile anterioare. Mai mult, ea vine cu un aparat de note care ne va ajuta într-o anumită măsură să înțelegem argumentele care justifică traducerea termenului *πρεσβύτερος* prin *preot*. Totuși, explicațiile nu acoperă tot ceea ce am dori să cunoaștem în această privință.

Există, de pildă, câteva discrepanțe pentru care nu apare nici o justificare. Le vom trece în revistă înainte de a trece la analiza explicațiilor pentru termenul *preot*:

(1) Dacă în 1 Petru 5:1 *πρεσβύτεροι* cărora le scrie Petru sunt „preoți”, câteva versete mai jos, termenul *πρεσβύτεροι* este tradus prin „bătrâni”. Alăturăm mai jos cele două versete în original și în traducerea BA:

1 Pet. 5:1

NA27 Πρεσβυτέρους οὖν ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος

BA Pe cei dintre voi care sunt preoți, îi îndemn eu, cel împreună-preot

1 Pet. 5:5

NA27 Ὅμοίως, νεώτεροι, ὑποτάγητε πρεσβυτέροις·

BA De asemenea, voi, cei mai tineri, supuneți-vă celor bătrâni

Dacă pentru versetul 1 Pet. 5:1 autorul glosează termenul cu o notă, pentru celălalt verset, 1 Pet. 5:5, nu se dă nici o explicație. Probabil că opoziția „tânăr-bătrân” îl determină pe autor să considere că aici e vorba numai de vârstă.

(2) În 2 Ioan și 3 Ioan, *πρεσβύτερος* este redat prin „bătrân”. În nota explicativă de la subsolul paginii, Bartolomeu Anania declară: „Denumirea nu indică numai o vârstă înaintată, ci și autoritatea morală.” Nu este însă deloc limpede motivul pentru

care, în cazul lui Ioan, **πρεσβύτερος** desemnează „autoritatea morală”, iar în cazul lui Petru desemnează statutul de preot.

Revenind la explicațiile din aparatul de note, la versetul Fapte 11:30 găsim următoarele informații care glosează termenul **πρεσβύτερος**:

Literal: bătrâni, prezbiteri. Bătrâni mai în vârstă decât diaconii, rânduiți de apostolii în cea de a doua treaptă harică a Bisericii, după episcopi. Primeau harul prin punerea mâinilor (FA, 14,23) și îndeplineau funcții liturgice, pastorale, didactice și administrative.

Traducerea lui **presbýteros** (bătrân) prin „preot” este un procedeu filologic absolut normal, echivalarea în limba receptoare făcându-se în funcție de conținutul semantic al cuvântului original, conținut prin care o noțiune generală se particularizează. Câteva exemple mai la îndemână: Același cuvânt **basiléus** (suveran) e tradus prin „rege” dacă demnitarul conduce un regat, dar va fi tradus prin „împărat” din clipa în care același personaj a primit coroana unui imperiu. [...] În același fel, un „bătrân” hirotonit se va numi „preot” spre deosebire de ceilalți bătrâni care nu au hirotonie.

Argumentația suferă de câteva defecte:

(1) Definiția este simplificatoare în grad maxim. Autorul nu pare să aibă în vedere că funcția de **πρεσβύτερος** nu este creștină la origine, ci iudaică. Și iudeii necreștini aveau în frunte astfel de oameni, parte a unor structuri nesacramentale. Prin urmare, în primele comunități creștine, e de așteptat ca acei **πρεσβύτεροι** din Iudeea și Ierusalim să fi fost o moștenire iudaică.

(2) Se pornește de la prezumția că practica din Fapte 14:23 a devenit una generalizată chiar de la începutul dezvoltării bisericii creștine.

(3) Se consideră că prin „primirea harului”, un **πρεσβύτερος** preia prerogativele unui **ιερεύς**. Credem că o asemenea concepție era incompatibilă cu statutul bisericilor din Iudeea și Ierusalim,

alcătuite exclusiv din evrei, în condițiile în care ei încă frecventau templul, slujit de $\iota\epsilon\rho\epsilon\iota\varsigma$ iudei.

(4) Este greu de văzut cum s-ar putea vorbi despre apostoli ca despre niște $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\iota\iota$ - $\iota\epsilon\rho\epsilon\iota\varsigma$ fără a proiecta asupra lor o înțelegere doctrinară specifică secolului al II-lea creștin. Totuși, exact aceasta se întâmplă în traducerea Bartolomeu-Anania, însă numai pentru apostolul Petru („împreună-preot”) nu și pentru apostolul Ioan („bătrân”).

Pe scurt, traducerea Bartolomeu Anania îndreaptă unele formulări tendențioase (referirea la „fii duhovnicești”) din versiunile anterioare, dar nu ajunge la o coerență deplină. Cât despre interpretarea semnificației termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ (și a sensurilor *bătrân* / *preot*) prin apel la $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ (rege/împărat), ea este simplistă în raport cu evoluția complexă a termenului $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ în iudaism, în epoca apostolică și cea post-apostolică. Suntem deci îndreptățiți să considerăm că și aici teologia o ia înaintea semanticii.

Concluzii

Diversitatea termenilor folosiți în traduceri ortodoxe românești (*bătrân*, *preot*, *prezbiter*) scoate la iveală nesiguranța traducătorilor privind ceea ce este în realitate un $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$. Discursul teologic ortodox tipic este că din epoca apostolică un $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ devine un $\iota\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma$, dar oscilațiile constatate fac dovada unei incertitudini în această privință.

În continuare vom face câteva aprecieri despre principalii echivalenți: *preot* și *prezbiter*.

Termenul *preot* (cu forma *preot*) este folosit pentru slujitorii creștini ai cultului încă din primele texte scrise românești (prima jumătate a sec. al XVI-lea). În mod obișnuit, până în 1951, termenul *preot* a fost folosit fără rezerve doar în 5 texte din cele 18

în care sunt menționați conducători creștini. Începând cu traducerea din 1968, utilizarea lui crește, până când devine singurul termen acceptat. Apoi, odată cu diortosirea realizată de Bartolomeu Anania, numărul ocurențelor scade iarăși, dar nu semnificativ.

Termenul *prezbiter* (cu formele *preazviter*, *presviter*, *presbiter*) a avut parte de un traseu încă și mai interesant. Lansat în NTB din 1648, ca împrumut neologic, deși încă de la 1500 în limba română se foloseau și *preut* și *poșă*, transmiterea lui succesivă timp de 300 de ani în toate celelalte traduceri (minus BB) de până la anul 1951 face dovada tenacității în timp a tradițiilor textuale bisericești chiar și când ele sunt reprezentate de traduceri.¹⁸

De îndată ce a fost realizată și publicată prima traducere a Noului Testament în românește, influența ei se va resimți în traducerile imediat următoare. Termenul *prezbiter* este un exemplu grăitor în acest sens. Deși utilizat inițial numai în traducerile din Ardeal (NTB, BBj), a pătruns și în edițiile din celelalte două provincii (chiar dacă BB l-a refuzat), difuzându-se prin de-acum binecunoscutele ediții ale traducerii blăjene, până la jumătatea secolului trecut.

În atari condiții, o întrebare legitimă este de ce termenul și-a încheiat brusc cariera în 1951, nemaifiind folosit în bibliile sinodale din a doua jumătate a secolului XX. Un posibil răspuns, oferit de Iustin Moisescu la 1955, ar fi că „acest cuvânt n-a izbutit să pătrundă în graiul credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române”.¹⁹ Nu avem căderea de a aprecia cât de bine pătrunsesse termenul în

¹⁸ Fenomenul se manifestă mai pregnant în tradițiile textului grecesc al Noului Testament. Obstinația uluitoare cu care se perpetuează anumite variante de text este binecunoscută specialiștilor în critica textuală a NT. Pentru uluitoarea tenacitate a anumitor lecțiuni sau variante, vezi Kurt Aland și Barbara Aland, *op. cit.*, p. 291-296.

¹⁹ Iustin Moisescu, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, p. 18.

vorbirea credincioșilor de rând, dar suntem înclinați să credem că Iustin Moisescu are dreptate. Însă aceasta constituie numai o parte a explicației. Cealaltă parte are de-a face cu întetșirea polemicilor dintre *establishmentul* religios și confesiunile neoprotestante încă din perioada interbelică. O broșură publicată de Galaction și Radu în 1935²⁰ sau prefetele semnate de cei doi la edițiile care le poartă numele nu lasă nici o urmă de îndoială asupra acestei stări de fapt.

Deoarece traduceri finanțate de Societatea Biblică Britanică²¹ și-au manifestat clar preferința pentru *prezbiter*, iar structurile de conducere ale cultelor evanghelice (principalele beneficiare ale traducerii) au avut și continuă să-l aibă în centru pe prezbiter, fără însă ca esența slujirii lui să fie una sacerdotală, renunțarea la termenul *prezbiter* în traducerile ortodoxe apare ca o încercare de le face să se diferențieze de traducerile protestante, percepute ca un corp străin în viața spirituală a poporului român. Deși după instaurarea comunismului polemica nu s-a mai purtat în mod deschis, prefetele bibliilor ortodoxe țintesc și după aceea destul de precis, chiar dacă doar aluziv, către grupările

²⁰ Gala Galaction, Vasile Radu, *Elemente*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935. La p. 18, autorii scriu următoarele: „Mica dar dureroasa noastră experiență bisericească din ultimele două decenii ne învață că Bibliei protestante – pe care o poartă în sân prozeliții români – trebuie să-i punem în față o Biblie cel puțin egală în claritate, prestigiu și portabilitate.

Păstrând, ca și romano-catolicii, străvechea și venerabila Biblie bisericească, izvorătoare din Septuaginta, pentru serviciul liturgic și ca hrană a propriilor credincioși, va trebui, într-o zi, pentru lupta confesională, pentru studiul teologic și misionar, pentru nevoile și onoarea literaturii românești, să avem o Biblie nouă, puternică să risipească fascinația Bibliei protestante și să dea Bisericii și limbii românești o talmăcire autorizată a originalului ebraic.”

²¹ Ne referim aici atât la traduceri din secolul al XIX-lea (*e.g.* ediția publicată la Iași în 1874), cât și la traducerea Cornilescu, folosită de neoprotestanți în veacul trecut.

neoprotestante, așa cum se poate vedea foarte bine din mesajul patriarhului Iustinian care prefațează traducerea din 1975.

În ultimă instanță, renunțarea la termenul *prezbiter* în traducerile ortodoxe are ca efect și delegitimarea slujitorilor bisericești ai cultelor evanghelice, prin lipsirea lor de orice eventual suport scriptural pentru statutul lor.

Poate că dacă societatea românească s-ar fi menținut și după 1947 una deschisă, termenul *prezbiter* și-ar fi continuat cariera în traducerile ortodoxe. Cum însă instaurarea comunismului a însemnat un control sever al atmosferei culturale și religioase, traducerea și publicarea Bibliei n-a mai putut fi întreprinsă în mod neconstrâns. Faptul, păgubos în sine, a ușurat totuși ierarhiei bisericești posibilitatea de a controla textul biblic și publicarea lui, ceea ce în perioada interbelică se dovedise imposibil.²²

Așadar, inconsecvențele și oscilațiile în traducerea grecescului *πρεσβύτερος*, în aproape fiecare ediție, au două cauze majore. Prima are de-a face cu influența traducerilor românești anterioare (ori chiar a celor străine, în anumite cazuri), acceptate în mod necritic de editori. O a doua cauză ține de condiționările teologice care grevează asupra textului mai ales în perioada ascuțirii polemicilor confesionale. Forțări ale textului, ca cea din 1 Petru 5:5 (nuanță teologică unică între toate traducerile pe care le cunoaștem), care au subzistat în tirajele din 1968, 1975, 1982, 1988 și 1997, până la diortosirea produsă de Bartolomeu Anania, sunt simptomatice pentru situațiile, nu puține, în care teologia trece înaintea filologiei, iar rezultatul este o trădare a textului original.

²² Cazul Galaction este edificator. Deși avusese neînțelegeri atât cu patriarhul Miron, cât și cu viitorul patriarh Nicodim (cotraducător la ediția 1936), Galaction a reușit, prin influența lui Al. Rosetti, să-l convingă pe Carol al II-lea să accepte spre publicare, în 1938, la Fundațiile Regale, o versiune literaturizată a celei din 1936, lucrată de această dată în colaborare cu Vasile Radu.

Anexă: Evoluția echivalențelor românești ai termenului grecesc **πρεσβύτερος** în principalele traduceri ortodoxe ale NT în limba română.

